

U ostalim se poglavljima ča-val promatra kao kulturna, regionalna i politička pojava: kao kulturna pojava dio je tzv. lokaliziranja globalnoga, tj. lokalne interpretacije globalne kulturne pojave u lokalnome idiomu – ovdje i doslovno jer akteri ča-vala svoju glazbu izvode na istarskome dijalektu; kao regionalna i politička pojava dio je širih društvenih i političkih događaja i procesa potaknutih osnivanjem hrvatske države 1990. godine te u tome kontekstu re-definiranja i isticanja hrvatskoga i istarskoga identiteta. Analiza istarskoga regionalizma devedestih godina bila bi cjelovitija da je autorica iskoristila mogućnosti što ih nude njegova komparacija s drugim regionalizmima u Hrvatskoj te njegova interpretacija u kontekstu projekta europske integracije, ali i jačanja europskih regionalizama. Ostaje i dojam nepovezanosti dvaju ključnih dijelova knjige – izložene građe o ča-valu i analize istarskoga regionalizma.

Autorica vješto kombinira znanstvene uvide europske etnologije i antropologije s iskazima ispitanika te ispisuje dopadljivo i čitko štivo. No, možda zato što je namijenjena široj publici, knjiga tek načima analizu "velikih" tema najavljenih podnaslovom i uvodom – popularna kultura, regionalizam, identitet, etničnost itd. Stoga valja ostaviti znanstveno-stručnoj javnosti da procijeni je li ova knjiga temom i analitički, kako to autorica neskomno tvrdi u uvodu, pionirska studija u hrvatskoj etnologiji.

Jasna ČAPO ŽMEGAČ

Da i nije bilo petogodišnjeg rata i svih njegovih slojevitih posljedica na društveno tkivo, sama dubinska promjena ideologijske, političke, ekonomske i identitetske paradigme Hrvatske 1989/1990. godine, k tome u višeznačnu i proturječnu kontekstu sloma komunizma na polovici europskoga kontinenta, namakla

bi količinski golem i istraživački izazovan korpus građe pod egidom "konstrukcija i dekonstrukcija simbola", te ujedno otvorila metodoške dvojbe oko njegove identifikacije, sistematizacije i interpretacije. Nov sustav vrijednosti, zapravo formalna legitimizacija i institucionalizacija vrijednosti koje su već postojale u znatnome, ako ne i pretežnomu dijelu društva, neizbježno je sa sobom nosila i novu, drukčiju simboličnu proizvodnju i nove razine simboličnoga konflikta među socijalnim skupinama. S ratom je sve to postalo značenjski gotovo neiscrpivo i interpretacijski nedohvatljivo, te se s razlogom moglo učiniti kako su mogući samo usko tematski i konceptijski ograničeni uvidi, dočim će za iole sustavniju i relevantniju obradu trebati pričekati dovršetak niza predradnji.

Ako ništa drugo, rat je po naravi stvari oblikovao socijalnu skupinu, a samim time i komunikacijsku, vrijednosnonormativnu, a uvelike i političku zajednicu – naime, vojsku – koja je pogotovo u razdoblju nastajanja, kad još nije bila standardizirana ni na jednoj, pa tako ni na razini svojega simboličnog identiteta, bila integralan dio društva, s jedva uočljivom, ako i ikakvom granicom između vojne i civilne sfere. Izostanak takve granice nije, međutim, donio samo prodor određenih elemenata vojne komunikacije u nevojne odnose, npr. militarizaciju političkoga diskursa nego je proces imao i suprotan smjer: u vojsku su ušli mnogi simboli, verbalni i neverbalni, iz civilne sfere, u rasponu od omladinskih supkultura i fenomena globalne masovne kulture preko neinstitucionaliziranih regionalnih i lokalnih identiteta do standardnih sadržaja nacionalnoga imaginarija kakvi su se u temeljnim crtama oblikovali, kao i drugdje u Europi, za nacionalnointegracijskih procesa u 19. stoljeću.

Reana Senjković poduhvatila se posla koji je podrazumijevao tri opsežna uvida: prvo, identificirati i definirati korpus građe i glavne izvore njezine distribucije, drugo,

Reana Senjković, Lica društva – likovi države, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2002., 310 str. (Biblioteka Nova etnografija)

selekcioniirati i usustaviti tu građu i prepoznati putove njezina širenja kroz društvo, te treće, ponuditi interpretaciju koja će biti konzistentna i postavljena u sinkronijski i dijakronijski komparativni okvir.

Autorica je u svemu tome uspjela i knjiga stoga funkcionira na trima razinama. Ona je i leksikon – ili katalog – tema i motiva koji obuhvaća ne samo "klasične" natuknice poput "lika neprijatelja" ili tipova maskulinizacije, odnosno feminizacije reprezentativnih javnih figura nego i naizgled posve marginalne procese simbolizacije poput "portreta sa psom". Ona je i pregledan sustav u kojem se simbolična produkcija jednoga desetljeća dominantno postavlja na kronološku os, od prvih višestranačkih izbora u proljeće 1990. do onih na početku 2000., kad je završila vladavina Hrvatske demokratske zajednice i Franje Tuđmana. Naposljetku, njome je ponuđen interpretacijski model čiji su kriteriji uspjeli suvislo obuhvatiti tako raznorodne sadržaje kao što su krunica oko vojničkoga vrata i psovački letci, ili službena, historicistički nadahnuti Predsjednička garda i neformalno, alternativno ratno znakovlje, te izdvojiti relevantne podatke iz tako raznorodnih izvora kao što su službeni stranački proglašeni i autobiografska proza običnih vojnika, ili profesionalno stilizirani izborni spotovi i na brzinu ispisani grafiti i na gradskim ulicama i na ruševinama uza samu bojišnicu.

No, knjiga ima i četvrtu, polemičnu razinu, koja se tiče specifična, ali ne manje važna odnosa hrvatske ratne etnologije i/ili antropologije s nekim inozemnim protagonistima tih disciplina, odnosno ne samo metodološke nego, još više, etičke rasprave o tome koliko pogled iznutra, dakle pogled znanstvenika koji je ujedno sudionik, pa i sustvaratelj, može bilo osvjetliti bilo zamutiti narav određenih fenomena i procesa. Hrvatskoj ratnoj etnografiji nerijetko je bilo apriori zanjekano pravo da bude autentičan, "objektivan" istraživač i tumač zbivanja u svojoj zemlji, jer da je i sama, bila toga svjesna ili ne, pretrpjela političku instrumentalizaciju.

Posebno je za tu raspravu znakovita autoričina analiza uporabe ustaške ikonografije kao posebno politički provokativne i kao izvora niza nesporazuma i unutar hrvatskoga društva i u njegovoj komunikaciji s izvanjskim kontekstom. Uporaba te ikonografije posljedica je niza činilaca: i ideološki neosvijestena, čak indiferentna trgovačkog i nacionalnog pomodarstva što ga je proizvela radikalna zabrana u prethodnom razdoblju, i ideološki osviještena nasljedovanja ustaškog režima u nekim segmentima aktualne političke i medijske scene, i individualnih psiholoških reakcija koje su "obiteljsku povijest" spontano razumijevale – i onda nastojale uspostaviti – kao opće, zajedničko iskustvo, ali i emotivne reakcije na velikosrpsku propagandu po univerzalnome modelu da se atribut koji je mišljen kao uvreda preuzima u vlastiti identitetski repertoar, ali mu se daje oprečna, izrazito pozitivna konotacija, pri čemu referentna točka nije ono što taj atribut znači u vlastitoj zajednici, jer namjera i nije komunicirati s njome, nego ono što on znači protivničkoj zajednici, jer se s njome jedinom i komunicira. Nijedna od tih razina ne može se proglasiti ni dominantnom ni samom po sebi autentičnom; svaka to jest na svoj način i u određenom dosegu, i svaka je čvrsto izrasla iz svojega konteksta, pa ne uvažavati takve kontekste znači ne samo ostati na manifestativnoj razini uvida nego i iznevjeriti znanstvenu etiku i metodologiju.

Knjiga se uvjetno dijeli na (početni i završni) dio koji se bavi službenom simboličnom produkcijom, odnosno osmišljenim simbolotvornim djelovanjem novoizabrane vlasti, i one iz 1990. i one s početka 2000., njihovim izborom elemenata za izgradnju vizualnog identiteta mlade/ stare države, i drugi, središnji dio, koji analizira medijsku sliku rata, propagandu, lik ratnika, interijer prognaničkih soba, prožimanje svjetovno-političke i religijske simbolike i još niz sadržaja koji su označili ratno i poratno vrijeme. Pojam "uvjetno" upotrijebljen je upravo zato što autoričina analiza dokumentira kako dubinska podjela zapravo nije moguća, kako zapravo ne postoji koliko-toliko razaberiva granica

nego se razvojne crte trajno prožimaju i posuđuju jedna od druge: modernistički, "urbani" snop simbola, koji je pratio izbornu pobjedu vlasti uspostavljene 2000. prirodno je proizišao iz uvelike spontano nastale ikonografije i asocijativnosti ranih devedesetih, kao što je i tradicionalistički, "ruralni" snop simbola iz službenoga imaginarija, uspostavljen 1990., dinamično živio cijelo desetljeće, doživljavao transformacije i preoznačivanja te nadživio smjenu na vlasti i pokazao se dobrim dijelom neovisnim o aktualnopolitičkim uporabama i interpretacijama.

U takvoj perspektivi relativiziraju se i oni teorijski modeli propagandnoga djelovanja koji bi složene društvene procese i difuzna značenjska strujanja smjestili u postojeane jednoznačne okvire, jednom formulom da su tzv. obični ljudi nedužni jer su žrtve suptilne i proračunate manipulacije društvenih elita, a drugi put formulom da ljudi nisu manipulirani masovnim medijima nego obratno, da ti ljudi manipuliraju medije jer njihove poruke razumijevaju i pamte selektivno, u skladu sa svojim sklonostima, odnosno da mediji djeluju unutar već postojeće strukture društvenih odnosa i sasvim određenoga društvenoga i kulturnoga konteksta. Utoliko bi, u krajnjoj konzekvenciji, kriv bio "narod", a elite na neki način njegove žrtve.

Zato je dodatno važno što komparativni kontekst u koji je Reana Senjković postavila hrvatsku simboličnu produkciju u devedesetima, od lika političkoga/ nacionalnoga vođe do lika ratnog junaka, uzorne majke ili supruga/djevojke, ne obuhvaća samo – kako često biva upravo kod onih koji su diskvalificirali hrvatsku ratnu etnografiju – totalitarne europske sustave 20. stoljeća, prije svega Hitlerovu Njemačku, Mussolinijevu Italiju i Staljinov SSSR, nego i zapadne građanske demokracije poput Velike Britanije, Francuske i SAD. Ona ne uspoređuje apriorne modele nego sukladne kontekste, ovdje ratne, pa se jasno vidi kako određene simbolotvorne formule, verbalne i neverbalne, izviru iz univerzalne podudarnosti konteksta i kao neizbježna čovjekova reakcija na krajnje situacije opasnosti i ugroženosti, te da je proces trajno dvosmjernan: jednom spontano nastali reaktivni modeli zadobiju veliku društvenu snagu i budu priznati kao legitimni, a drugi put osmišljeno proizvedeni modeli nizom društvenih procesa i mehanizama, od kojih je autoritet političke vlasti samo jedan, stječu (naj)širu popularnost i prihvaćenost.

U svemu tome konačna i jednoznačna odgovora nema niti ga može biti, ni na razini tzv. velikih tema o tome kako se generiraju agresivne politike i represivni sustavi ni na razini tzv. malih pitanja poput onoga o tome koliko su traperice i tenisice hrvatskih branitelja 1991. godine bile programirani simbol identiteta i svjesna kulturološka poruka, a koliko jednostavno pokazatelj vojne neopremljenosti napadnute zemlje.

Uočavanje mehaničke podudarnosti između dvaju simbolotvornih postupaka tek je početak istraživanja, a ne njegov rezultat. Između stoji analiza konkretnih društvenih, političkih, psiholoških i kulturnih situacija, upravo to je svojom knjigom precizno i uzorno obavila Reana Senjković.

Ivo ŽANIĆ